

સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે

સિતાંશુ યશસ્વન્દ્ર

લેખાંક-૧૮

કાશ્મીરી કવિતાનાં તાજાં ફૂલોનો ગુલદસ્તો –
કાંટાળી ડાળખીઓ કાઢી નાખ્યા વિનાનો.

*

નાગ કવયિત્રી કેડિત્સુની અને તિબેટી કવિ તેન્સિન સિંઘુની સર્જકતા ભારતીય કાવ્યપટના વણાટમાં કેવી ઝાંચ, કેવી ભાત, કેવો પનો અને કેવી શોભા ઉમેરે છે, એ ગતાંકોમાં માણ્યું. એ જ મોટે પને થતા કિનખાબી વાગૂ-વણાટમાં, ભારતીય કવિતાની સર્જકતાભરી શાળ પર કાશ્મીરી અને ડોગરી કવિતાનાં તાણા-ભરણી ગૂંથાતાં આવે છે. એના આ પ્રારંભિક પરિચયને હજી ‘મળી દષ્ટોદષ્ટ’ ગણીએ. બહુભાષાનિપુણ ભારતીય કવિતા સાથેનો એની દરેક ભાષાના રસિકોનો સ્નેહ સઘન થતો જાય, એ જ ગુજરાતી પ્રજાની આ સાહિત્ય પરિષદની આરત છે.

તો, કવિતા માટે આજના સમયમાં (અને આપણા મનમાં) જરૂરી જગ્યા કઈ રીતે કરી શકાય ? સહુ સાથે મળીને વિચારીએ.

*

નાગાલેન્ડ, તિબેટ અને કાશ્મીર – આ ત્રણ લોકેશન્સ ભારતીય સંસ્કૃતિના ગતિશીલ સત્યનાં સ્થાનકો છે; કહો કે એના ઋતની ત્રિવિધ કીડાભૂમિ છે. ભારતીય પ્રજાની ચેતના પોતાની એક વિલક્ષણ સ્થિતિસ્થાપકતા ધરાવે છે : કોમળ પણ દૃઢ. એ શક્તિને નજીકથી ઓળખવા માટે આ ત્રણે સ્થાનકોની કવિતા જે અવસરો આપે છે, એ ચૂકવા જેવા નથી. જે નમનીય ન હોય એ ન તો વિકસી શકે, ન સંકોચાઈ શકે. જે બરડ હોય એ તો થોડાક બદલાવ ભેગું તૂટી જાય. સંસ્કૃતિઓના તો શિયાળાએ આવે ને ઉનાળાએ આવે. જે સ્થિતિસ્થાપક છે એ જ સંકોચન અને વિકાસ બન્નેની યથોચિત ક્ષમતા ધરાવે અને ટકાઉ નીવડે. ભારતીય સંસ્કૃતિની એવી, હજારો વરસો એને અડીખમ રાખે એવી સંરચનાગત ક્ષમતાને ઓળખવાનાં ખાસ ઠેકાણાં તે ઉપર નોંધેલાં ત્રણ. તેમાંની જે ત્રીજી જગ્યા, કાશ્મીર, એની આજની કવિતાનો પરિચય કેળવવાનું કામ આ અંકથી શરૂ કરીએ.

*

આ અંકમાં કાશ્મીરની કવિતાનો એક ગુલદસ્તો, કોમળ ફૂલ-પાંદડીઓ તેમજ એમની કાંટાળી ડાળખીઓ સાથે, વાચકના હાથમાં મૂકવો છે. એ બુકેની ટોચે આજના પ્રમુખ કાશ્મીરી કવિ રહમાન રાહીની બે નાનકડી (કદે નાની પણ કાવ્યાર્થે વિશાળ) કૃતિઓ છે. પણ એની આસપાસ એ પ્રદેશના બીજા કેટલાક મરમીલા કવિઓની કૃતિઓની ગૂંથણી કરીશું. એ કવિઓ રાહીથી અલગ મરોડ ધરાવતા કવિઓ હશે. કાશ્મીરી અને ડોગરી ભાષાના તો ખરા જ, પણ એ પ્રદેશના છતાં અંગ્રેજી અને હિંદીમાં લખનારા કેટલાક કવિઓની રચનાઓ પણ માણીશું. ક્યા અને કઈ રીતે, એ જોઈએ.

તો શરૂઆતે, રહમાન રાહી (હાલ તો ૮૪ વર્ષની વયના કવિ)ની બે નાની પણ પાણીદાર કૃતિઓ જોઈએ. આજની કાશ્મીરી કવિતાના એ એક ઉત્તમ સર્જક છે, શાંત ગહન વિચારક છે. જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર એમને મેળવીને વધારે વિશ્વસનીય બન્યો છે. ફિલ્મકાર બિલાલ જામે ‘ધ પોએટ ઓફ સાયલન્સ’ એ નામની દસ્તાવેજી ફિલ્મમાં રાહીની બહુ બોલ્યા વિના ઝાઝું કહી શકવાની શક્તિને સુપેરે દેખાડી છે. એમની વિખ્યાત કૃતિ, ‘અમારું ગામડું’ (અંગ્રેજી અનુવાદે, ‘Our Village’, tr. Triloknath Raina, ‘Indian Literature’, ed. D S Rao, May-June 1990)નો પરિચય અહીં આગળ જતાં કરીશું. આરંભે, બે નાનકડી, પણ વિવિધ સત્તાઓના સંદર્ભે હિમ્મતભરી ગણાય એવી રચનાઓ, ગુજરાતી અનુવાદે :

*

બે કાવ્યો / રહમાન રાહી

૧

આખેઆખા વનપ્રદેશને તો
દાવાનળે સળગાવીને રાખ કરી નાખ્યો,
ઘેટાં-બકરાંનું માંસ સળગ્યું,
ચરિયાણ સળગ્યું ભડકેભડકા.
તોયે પેલા સાવ મૂરખ ભરવાડના
નથી તો શ્વાસ અટકતા
ને નથી કાપી નાખતો એ પોતાના ન્હોર.

૨

આ સંસારની તોપના નાળચે
એક કબૂતરીએ ઈંદું મૂક્યું છે.
હા, પણ કાશ્મીરી કવિ, સંગીતજ્ઞ, તે ગાય છે:
‘મારું વતન, સહુથી વધુ પ્યારું વતન.’
માણસ સમયના ચક્રમાં, તીણા દાંતાળા ચક્રમાં
ફસાઈ ગયેલો છે.
તોયે, હા,

જો આપનો અનુરોધ હોય
તો હુંયે મારું મન મનાવી લઉં
નિશાતબાગનાં કોમળ પુષ્પો માટે નખરેબાજી કરવાને.

(અનુ. સિ., હિંદી પરથી)

- ન કોઈ આકોશ, ન કોઈ સ્લોગન, ન પક્ષબાજી. માત્ર સુરેખ કલ્પનો અને વ્યંજનાભરી સ્વલ્પ કાવ્યોક્તિઓ ! એને કહે ‘પોએટ ઓફ સાયલન્સ’. રણકતા મૌનનો કવિ. ‘ઘંટારવે યદપિ ના રણકાર કીધો, / ને તોય રે અમલ ગુંજનનો શું પીધો !’ જેમ રાજેન્દ્ર શાહનું તેમ રહમાન રાહીનું ગુંજરતું મૌન સાંભળવા જેવું હોય છે.

એમનું એક વિધાન અહીં યાદ કરવા જેવું છે. એક મુલાકાતમાં એમણે કહ્યું હતું :

‘Poets can't remain aloof from politics, but they shouldn't become its victims either.’ / ‘કવિઓ રાજકારણી પરિબળોથી અળગા તો ન રહી શકે, પણ એમણે એ પરિબળોના શિકાર પણ ન બનવું જોઈએ.’

હવે કવિનું એ મંતવ્ય આપણા મનમાં રાખીને પણ એકધ્યાન થઈ એની કાવ્યરચનાને સાંભળીએ તો ખ્યાલ આવે કે બીજા કાવ્યમાં આવતા ‘આપનો અનુરોધ હોય તો’ એ શબ્દો કાશ્મીરનાં અલગતાવાદી પરિબળોને અને સરહદ પરના આતંકવાદીઓને કેવા કઠ્યા હશે ! નિશાતબાગ માટે નખરેબાજી સહુ કરે, ‘કાશ્મીરીયત’ના અલગતાવાદી અર્થને માટે ઈતરાતા રહે, એવું તો એઓ આતંકપૂર્વક મનાવવા મથતા હોય છે. ને આ કવિ આ શું બોલે છે ?

અને પહેલા કાવ્યના ‘સાવ મૂરખ ભરવાડ’ એ શબ્દો સાંભળો. બધે આગ લાગી છે, સઘળું સળગે છે, પણ શાસકો શું કરે છે ? ક્યા શાસકો ? ‘આખેઆખા વનપ્રદેશ’ના – એમાંનો પહેલો શબ્દ, વિશેષણ,વાંચ્યું ? કાશ્મીરના સંદર્ભે એનો શો અર્થ થાય એ ધ્યાનમાં લીધું ? અંકુશરેખાની બન્ને બાજુના વનપ્રદેશમાં દાવાનળ જાગ્યો છે. બધે બધું રાખ થવા બેઠું છે. પણ ‘આખેઆખા વનપ્રદેશના ભરવાડો’ શું કરે છે ? નથી તો એનો શ્વાસ હેઠો બેસતો (કે અટકતો ?) ને નથી તો એ પોતાના નહોર કાપતા. અરે, આ કવિ આટલા ઓછા શબ્દોમાં શુંનું શું બોલે છે ?

કવિએ સહેવાનો બન્ને તરફથી રોષ ! બલ્કે ચારે તરફથી : આતંકવાદીઓ નારાજ, નખરેબાજી કાશ્મીરી અલગતાવાદીઓ નારાજ, અંકુશરેખાની બન્ને બાજુના ‘ભરવાડો’ પણ નારાજ. – કે પછી શક્ય છે કે સાચી કવિતની બાનીને જેમની સમજણની સીમાઓની બહાર રહી જાય છે એવા, ‘અનુરોધકર્તાઓ’ને, ‘ઈતરાતા’ઓને અને ‘સાવ મૂરખ ભરવાડો’ને, કોઈને પોતાની ભાષાનો એક સમર્થ અને સમજદાર કવિ શું કહી ગયો, એની જાણ પણ નહીં થઈ હોય !

*

કવિતાની શાંત-સુદૃઢ વાણીને સમજવી એ સમગ્ર ભારત માટે, પ્રજા અને શાસન બન્ને માટે આજે તાકીદનું કામ બન્યું છે. ભારતમાતા માટેની ભક્તિને પોતાના હૃદયના

ઊંડાણમાં સલામત રાખવા માગતા હોય એને પણ, અને રામનું નામ પોતાના મનમાં જ રટવા માગતા હોય એને પણ, જાહેરમાં બરાડા પાડી ‘ભારતમાતા કી જય’, ‘જય શ્રી રામ’ એવા નખરા કરવામાં જોડાવા મજબૂર કરતા ભારતભરના અત્યાગ્રહીઓ અંગે, વાસ્તવથી વાકેફ ન હોવા છતાં એમણે લીધેલા ઉપાડા અંગે શું કહેવું? ઉપર કાશ્મીર સંદર્ભે વાંચી એવી નાનકડી કવિતા આખા દેશના સંદર્ભે લખનાર ‘રાહી’ કવિઓ બીજા ભારતીય ભાષાઓમાં નહીં હોય એવું તો નથી. પણ સુખાળવા અને બહુબોલા સરકારી સાહિત્યકારોનું પોતપોતાના નિશાતબાગોની સહેલગાહો માટે ઈતરાવું, એ જ આજે મંચે મંચે મહાલે છે. એ બધાં વચ્ચે, ચાલો, આપણે કવિતા માટે કેટલીક સ્વાયત્ત જગ્યા કરીએ.

*

એટલે રહમાન રાહી સાથે આમિન કામિલને કે એ પહેલાંના માસ્ટર ઝિન્દા કૌલ અને પુલવામામાં જન્મેલા પીરઝાદા ગુલામ એહમદ ‘મઝહૂર’ને અને આતંકવાદીઓ વડે જેમની હત્યા ૧૯૯૦માં થઈ એ સર્વાનંદ કૌલને, અને એ પ્રદેશના બીજા કવિઓને એમની કવિતા દ્વારા જાણવા, સમજવા અને માણવાનું કામ આજે હવે મુલતવી રાખવા જેવું નથી.

કાશ્મીરના આગા શહીદ અલીથી આમીર વાની અને જમ્મુનાં પદ્મા સચદેવથી અગ્નિશેખર સુધીનાં કવિઓની દુનિયા જાણવા-માણવા જેવી છે. એમાંનાં ઘણાં પોતપોતાની માતૃભાષામાં લખે છે, પણ કેટલાંક ઉર્દૂ, હિંદી અને અંગ્રેજીમાં પણ અભિવ્યક્ત થાય છે. છેલ્લે એક નવાઈ પમાડે એવી વાતની વાસ્તવિકતા પણ સમજવી રહી કે ‘કાશ્મીરીયત’નો આગ્રહ રાખનાર કાશ્મીરે પોતાની રાજ્યભાષા તરીકે કાશ્મીરીને નહીં પણ ઉર્દૂને માન્ય રાખી છે. પેલી ‘પોક’ (પાકિસ્તાન ઓક્યુપાઈડ કાશ્મીર)-ની રાજ્યભાષા પણ ઉર્દૂ છે, એ હકીકત પણ એવી જ રમૂજ પમાડે. બન્ને બાજુના ‘ભરવાડો’ પોતાના ‘ઘણ’ની ને ‘ચરિયાણ’ની, બલ્કે ‘વનની’ ભાષા ભૂલી ગયા ?

*

કાશ્મીરનું નામ પડતાં જ કાં તો ત્રાસવાદીઓને સાથ આપતા, ભારતીય સેના પર પથરા ફેંકતા, ઝનૂની લોકોનું ચિત્ર સામું આવે. અથવા, પોતાના ઘરમાંથી હાંકી કઢાયેલા કાશ્મીરી પંડિતોનું ચિત્ર ક્યારેક નજરે ચઢે. સાચી કાશ્મીરી કવિતા એટલે કાશ્મીરની ખીણના લોકો પર રાજ્ય વડે અપાતા ત્રાસની કવિતા, એવું કેટલાક વિદેશી પ્રસાર-માધ્યમોમાં ગાઈ-વગાડીને કહેવાય. તો ખરી કશ્મીરી કવિતા તો ત્યાંના પંડિતોના વિસ્થાપનની વેદનાની કવિતા એવું કેટલાક સ્વદેશી પ્રસાર-માધ્યમોમાં કહેવાતું સંભળાય. પણ એ તો આજની કાશ્મીરી કવિતાનાંયે બે કેરિકેચર્સ કહેતાં ઠઠ્ઠાચિત્રો થયાં ગણાય.

આજની કાશ્મીરી કવિતાનાં સાચાં કલ્પનો જોઈએ તો જોતાં રહી જવાય એવાં કેટલાંક તો છે.

એમાંના બે કવિઓની રચનાઓ હવે જોઈએ.

*

કાશ્મીરના એક મહત્વના કવિ તે અગ્નિશેખર. જન્મ ૧૯૫૫માં, કાશ્મીરમાં, પંડિત પરિવારમાં. હવે ત્યાંથી વિસ્થાપિત. એમની, એ વિસ્થાપન વિશેની એક કવિતા જોઈએ :

બાળક યાદ કરે છે / અગ્નિશેખર

શું થયું હતું એ બાવરી બાવરી હવામાં
આપણા પરિવારનું, બાપુ !
આખું ગામ કેવું ડરી ગયું હતું,
નદી પણ ભાગી ગઈ હતી
રામભરોસે છોડીને ચિનારનાં ઝાડને.
શેરીઓમાં હજારો કાગડાઓનું બુમરાણ મચ્યું હતું
ને આપણે હતાં
છાપરા વગરના ઘરમાં.
કોઈ વેલી પર બચેલા
લીલી દ્રાક્ષના આખરી ઝૂમખા જેવાં.
રોતી'તી મા,
રોતી'તી દાદી,
નાનકો પણ રોતો 'તો,
રોતી'તી કાકી,
ને તમે હાથ જોડીને બધાંને ચૂપ રહેવા કહેતા'તા.
દીવા બધા ઓલવી નખાયા હતા,
ચુપકીદી છવાઈ ગઈ હતી,
ગલીઓમાં જાણે કોઈ ખૂબ બધા ફટાકડા ફોડતું હોય
એવા અવાજો આવતા હતા, ત્યારે.
બાપુ, ગએ કાલે 'દૂરદર્શન' પર બતાડતા હતા
કાશ્મીરને !
બરફભર્યા પહાડો, સરોવરો, ઝરણાં, લીલાંછમ મેદાનો...
ત્યારે, મને થયું, કે આપણે,
પીળાં પાંદડાં છીએ, ઝાડુના એક ઝાટકે
ઉસેટાઈ ગયેલાં,
ઠલવાયેલાં આ કેમ્પોમાં.
બાપુ, અહીંથી પણ આપણને
ઉડાવી લઈ જશે હવા ?

(અનુ. સિ., મૂળ હિંદીમાંથી)

કાશ્મીરમાંથી આતંકવાદીઓના અત્યાચારો વડે ફેંકાઈ ગયેલા કાશ્મીરીઓનું ચિત્ર,

આ બાળકની આંખે જે જોયું અને એના સવાલોમાં જે સળગ્યું, એનાથી વધારે હલબલાવનારાં ચિત્ર તમે જોયાં છે. — ન જોયાં હોય, ન જોવાં પડે, એ શુભેચ્છા. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં કવિ અગ્નિવેશને વડોદરામાં મારે ઘેર મળવાનું થયું હતું. સાંજને સમયે. એમનાં કાવ્યો સાંભળ્યાં, વાતો થઈ. દિલ્લી તરફની રાતની ટ્રેન એમણે પકડવાની હતી. અમે છૂટા પડ્યા ત્યારે એટલી વાર થઈ ગઈ હતી, કે એ સ્ટેશને મોડા પહોંચ્યા અને ટ્રેન ચૂકી ગયા હતા, એવું સ્મરણ છે. વિસ્થાપનની સઘન વેદનાની વાતો હતી.

*

એ વાતો હતી કાશ્મીરથી જેમણે જવું પડ્યું એવા કાશ્મીરીઓની. બીજીયે એક વાત છે : જેઓ કાશ્મીરમાં રહ્યા, એમની વાત. હવે એ વાતની કવિતા જોઈએ.

દિલ્લીની સાહિત્ય અકાદેમીનો ભારતીય સાહિત્ય પરનો એક સમારોહ હતો, ત્રણેક વર્ષ પહેલાં, આસામના ગોહાટી નગરમાં. એમાં કાશ્મીરના કવિઓનાં કાવ્યવાચનની બેઠક હતી. એના અધ્યક્ષસ્થાને મારે રહેવું એવું અકાદેમીનું આયોજન હતું. અન્ય કવિઓ સાથે કાશ્મીરનાં સન્માન્ય કવિ, નિઘત સાહિબા (Nighat Sahiba)નું વાચન હતું. એમની એક કવિતા, કેવળ એક નારીની નજરે જે દેખાય એવા દૃશ્યની, બલકે ‘અ-દૃશ્ય’-ની કવિતા હતી. એ ‘પોએટ્રી ઓફ એબસન્સ’-ની કેટલીક વાત, મંચ પરથી અને પછી નાનકડી મંડળીમાં, એ કવિતા સંદર્ભે મેં કરી હતી. નિઘતજીએ પોતે કાશ્મીરી ભાષામાં લખેલી કવિતાના અંગ્રેજી અનુવાદની એક નકલ મને આપી હતી. એ ગઝલનુમા કૃતિનો ગુજરાતી અનુવાદ જોઈએ :

એ ક્યાં ગયા ? / નિઘત સાહિબા

આકાશમાં ઝળહળતા તારા જેવા પેલા જે હતા,
એ ક્યાં ગયા ?
આ અંધારભર્યા દિવસોમાં અમારા મનને બેચેન બેચેન કરી મૂકીને.
પુષ્પોના ગુચ્છા બનીને એઓ આવ્યા હતા અમારાં ઘરોમાં,
સ્મરણોની બારૂદી સુરંગો ત્યાં બિછાવીને.
એ ક્યાં ગયા ?
બંદૂકોની ગોળીઓ એમને લઈ ગઈ, કબરો એમને ભરખી ગઈ,
પોતાની માંઓની પડખે જે પોઢતા હતા,
એ બધા ક્યાં ગયા ?

(અનુ. સિ.)

— ઊંઘરતા દીકરાને પોતાને છેક બચપણમાં થયેલા આતંકના અનુભવની ભયાવહ સ્મૃતિ હજી છોડતી નથી, એની એક કવિતા. વિસ્થાપનના મૂળમાં રહેલા અભિઘાત યા ટ્રોમાની કવિતા કાશ્મીરના એક કવિએ લખી. ઊંઘરતા દીકરાના હણાયાનો આઘાત એની માતા અનુભવે, કશા દોષારોપણ વિના, એની કેવળ વેદનાની કવિતા, એ કાશ્મીરના અન્ય કવિએ લખી.

કાવ્યસૌંદર્યનો અનુભવ અને માનવ વેદનાનો અનુભવ, બન્નેનો સમાવેશ કરી શકે એટલી જગ્યા ભાવકની ચેતનામાં બન્નેને એકસાથે મળી શકે ?

એટલીક, સોયની અણી જેટલી જગ્યા જો આપણી ચેતનામાં હોય તો આવતી કાલનું વિશાળતર ભારત, પોતાને રહેવા પૂરતી, બલ્કે પોતાને રહેવા જોગી જગ્યા પોતાને મળી એમ માનશે.

*

અને છેલ્લે, આ અંક પૂરતું છૂટા પડતા પહેલાં એક અનોખા કાશ્મીરી કવિની સાથે પળ બે પળ વિતાવીએ :

બુર્હાન વાનીનું નામ તો સાંભળ્યું જ હોય. આમીર વાનીનું નહીં સાંભળ્યું હોય કદાચ. કવિ છે, ફોટોગ્રાફર અને ફિલ્મકાર છે, અનોખો કાશ્મીરી ભારતીય છે. કદાચ ગઈ કાલનો, આશા રાખીએ કે આવતી કાલનો ! એમનાં ચાર કાવ્યો જોઈએ :

*

કવિતા લખવાની જગ્યા / આમીર વાની

શ્રીનગરમાં એક મંદિર હતું,
એને ભોંભેગું કરાયેલું.
હવે ફક્ત એના થાંભલા ઊભા છે,
મારી યાદદાસ્તમાં બચેલા કોઈકના ફિક્કા ચહેરા જેવા.
મારે ફરી પાછા એક વાર આવવું જ રહ્યું
પાનખરનાં પેલાં વૃક્ષો પાસે,
ચિનારના થડ ઉપર લખવા માટે
અમારો વીસરાયેલો ઈતિહાસ.

જેમના મૃતદેહ ઉપર મેં કફનની ચાદર ચઢાવી હતી
એવા મારા દોસ્તોની કબર પર
કવિતા લખવા
મારે એક વાર ફરી પાછા આવવું જ રહ્યું.

(અનુ. સિ.)

— કવિતા લખવા માટેની એક નહીં પણ બે જગ્યાઓ મળે ત્યારે એકમેકથી પહેલી નજરે જુદી (કદાચ વિરોધી) હોય એવી લાગે. આમીર વાની કહે છે તેમ, તોડાયેલા મંદિર પાસે અને હણાયેલા મિત્રની કબર પાસે, કવિતા લખવાની એ જગ્યાઓ કદાચ મળી આવે, એકસાથે. ત્યારે બે યે કાગળ ભરીને એક જ દીર્ઘ કવિતા જે લખી શકે તે ભારતીય કવિ, બલ્કે એ ખરો કવિ.

*

આ જ કવિની બીજી એક નાનકડી રચના છે :

કર્ફયુ / આમીર વાની

હું મારા શિકારાને હંકારીને જરૂર
તને મળવા માટે આવી પહોંચ્યો હોત, પ્રિયે,
પણ, આશા રાખું છું કે તું જાણતી હોય
કે આપણી ઝેલમ નદી હાલ કર્ફયુમાં છે. (અનુ. સિ.)

— કોઈ કવિ આવી નિર્દોષ પીડા સાથે કર્ફયુની વાત કરે તો કયા કલેક્ટર કર્ફયુ ઉઠાવી ન લે ?! — કમ સે કમ એને પાસ તો આપે જ, પાસા નહીં.

*

આ મધુર કવિની એક વધારે રચના :

આપણી કહાણી / આમીર વાની

મેં આપણી કહાણી
યુદ્ધના સમયગાળામાં લખવાની કોશિશ કરી,
કેમ કે એમને જણાવવા ઈચ્છતો હતો હું
કે એ આખા વખત દરમ્યાન આપણે એકમેકને પ્રેમ કરતાં હતાં. (અનુ. સિ.)

— એક કાશ્મીરી કવિ કવિતા લખવા કઈ જગ્યા પસંદ કરે છે એ આગળ જોયું.
અને કયો સમય પસંદ કરે છે, એ હવે જોયું. એટલે હવે એની ચોથી કવિતાનો મર્મ
આપણે ચૂકી નહીં જઈએ :

*

ક્યારેક / આમીર વાની

અને કોઈક એક સરસ દિવસે તો
આપણે જરૂર પહોંચી જઈશું દૂર દૂર
આ કડવાશથી,
આ પ્રલંબાતી જતી પીડાથી.
અને, મારી પ્રિયતમા,
આપણો ભાગ ફરી પાછો ખીલી ઊઠશે...

— જરૂર, કવિ.

*

એ ભૂમિકાએ હવે આ લેખનો બીજો અને છેલ્લો ભાગ આવતા અંકે.

*

ઓગસ્ટ ૨૫, ૨૦૧૯

પાલો આલ્ટો, કેલિફોર્નિયા, યુ.એસ.એ.

